

Bijlage HAVO
2015

tijdvak 1
vrijdag 08 mei
07.30 - 10.30 uur

Papiamentu

Tekstboekje

Teksto 1 Greentown, siudat di futuro

Refineria ISLA ta e lugá di mas sushi di Reino Hulandes. Sven Rusticus i Andres Casimiri ta trahando riba un alternativa limpi ku ademas lo produsí míles di kupo di trabou.

foto: Bea

1 Polushon di refineria ta enorme. Nan sa esei, i, sigur sigur, mester hasi algu. Pero zundra refineria, esei Sven Rusticus (45) i Andres Casimiri (70) no ta hasi mas. E mensahe ei no ta yega tòg, nan ta rasoná. Ku refineria ISLA na Kòrsou ta un fuente grandi di polushon ta mas ku konosí. Suela ta polushoná. E gas produsí ta kousa enfermedat. Bon mirá, no tin supervishon di gobièrnu riba e refineria. Nunka esun ku ta manehá e kompleho riba e isla karibense – e kompania estatal di petroli PdVSA – no a haña ningun sashon pa violashon di e reglanan di medioambiente.

2 'Nos plannan no ta dirigí riba loke ta sirbi òf laga na e refineria,' Rusticus ta bisa. 'Nos plannan ta trata futuro. Nos alternativa pa e refineria ei ta unu fantástiko. Un tempu, e refineria tabata empleá 12.000 persona. Awor, esaki ta mas o ménos 900 persona. Pero nos plannan lo produsí 17.000 kupo di trabou – segun balotashon di ofisina di ingenieria Royal Haskonig – i esaki sin kontinuashon di polushon pa nos isla. Nos no ta bisa: kore ku ISLA. Nos ta bisa: akí tin un plan duradero ku ta produsí míles di kupo di trabou.'

3 E plan akí tin un nòmber: Greentown Curaçao. Rusticus i Casimiri ta esnan ku a bini ku e idea. Brevemente resumí, ta trata di lo siguiente: ora ku e kontrato di hür di e kompania petrolero

venezolano terminá na 2019, lo sera e refineria i limpia e área enorme (600 hèktar), situá meimei di Kòrsou, ku ta propiedat di gobièrnu. Asina ta krea espasio pa un siudat nobo, duradero i neutral na energia, ku sektor nobo i míles di kupo di empleo nobo.

4 Esun ku wak mapa di Kòrsou ta ripará mesora ku den kurason di e isla tin un haf natural enorme, Schottegat. Pa kasi shen aña kaba, e espasio akí ta yená pa e refineria. Te na aña 1985, e refineria akí tabata propiedat di Shell, i e aña ei, e kompania a bend'é ku gobièrnu (pa un florin simbóliko). For di e tempu ei, gobièrnu, na su turno, ta hür esaki ku un kompania venezolano pa un suma masha abou. 'Refineria a trese hopi kos bon pa nos isla,' segun Casimiri, ku a lanta na Kòrsou i ku a bolbe bèk diesdos aña pasá, despues di un bida eksitoso komo komersiante. 'Kasi tur hende riba nos isla konosé un hende ku a traha einan. E refineria tabata sòru ku hende por a bai studia afó. Establesimentu di refineria a kondusí na konstrukshon di bario nobo. Den Di Dos Guera Mundial, refineria a hunga un papel importante: ochenta porshento di kombustibel pa avion di aliado tabata prosedente di e kompania akí. E alemanan a purba asta di manda torpedo via St. Annabaai te Schottegat.'

5 E echo ku e refineria tabata trese un grado altu di polushon, esei pueblo tabata akseptá numa. Casimiri mes tambe a krese bou di huma di Shell. Ta te ora ku el a bolbe riba e isla na prinsipio di siglo, e problemanan ku e refineria ta kousa a kuminsá hala su atenshon. 'E tempu ku e refineria tabata yuda e isla bai dilanti a pasa,' segun Rusticus i Casimiri. 'Ya pa basta tempu e refineria no ta sòru pa asina tantu empleo. Ta netamente e falta di kupo di trabou ta un di e problemanan di mas grandi di nos isla,' Rusticus ta añadí, i Casimiri ta kontinuá: 'Tin mama ku ta aserká mi ku e pregunta: "Kiko mi yu mester bai studia? Kimika, pa e por bai traha na ISLA? Òf esei no tin sentido mas? Bo no tin un trabou p'e?" Hende lokal tambe ta realisá ku, pokopoko, e refineria ta yegando na su final.'

6 Tòg, gobièrnu a disidí resientemente, ku sosten di parlamento, pa bai renová e refineria pa e por sigui funshoná tambe despues di 2019. E renovashon ei ta eksigí un invershon di sigur 3 miar dòler. E suma ei no ta disponibel, i no tin invershonista tampoko.

7 Pa e parti ei, Greentown ta mihó pará. No ku e ta mas barata, al contrario: konstrukshon di esaki ta kosta entre 4 i 5 miar dòler, pero ku esei Casimiri no ta preokupá su kabes. 'E montante ei ta bini. Ya tin invershonista kla pará.' Na ougùstùs 2013, Greentown a kosechá un éksito grandi: Europese Investerings Bank (EIB) ta apoyá e plannan i ta dispuesto pa duna un kontribushon supstansial na esakinan. EIB ta e prestamista multinashonal di mas grandi.

8 'E diferensia grandi entre nos plannan i renovashon di refineria ta ku Greentown ta generá mas kupo di trabou,' segun Rusticus. 'Limpiesa di Schottegat so kaba lo duna empleo na 2000 persona durante shete aña,' segun Casimiri.

9 Esun ku kore rònt Schottegat ta mira mesora ku limpiesa ta urgentemente nesesario. Den parti nort ost, tin e lago asombroso di asfalt. Riba e parti di 50 hèktar ei, Shell por a basha, sin strobansa, miónes di tonelada di breu i asfalt, disenio tras di disenio. Den kurso di e añanan tras di lomba, a originá un masa sushi, pèkèpèkè, diki i impenetrabel. Na parti wèst di Schottegat, tin otro problema. Pa motibu ku awa den e bahia ta masha kontaminá, i bientu na Kòrsou kasi semper ta bini for di direkshon nort ost, kant'i awa sùit wèst di Schottegat ta masha polushoná. Na kantu, ta pretu di petroli i riba awa tin un meskla diki lombrante ta drif. 'Pero por limpia tur esei,' Casimiri ta bisa. E limpiesa ei, segun kalkulashon di Greentown, ta kosta 167 mion dòler.

10 Ora e limpiesa ta tras di lomba, ta sigui ku konstrukshon di Greentown, e dos hòmbènan ta konta ku entusiasmo. 'E ta bira un kompleho presioso, ku bibienda, pakus i lugá pa sali.' Partikularmente e último akí ta ofresé oportunitat nobo, e fundadónan di Greentown ta pensa. 'Kòrsou no ta asina fuerte riba tereno di turismo di estadia,' Casimiri ta bisa. 'Pero entretené hende i organisá evento grandi di entretenimentu, sí nos por! Tuma, por ehèmpel, karnaval, òf e variante kurasoleño di North Sea Jazz Festival. Esakinan ta evento masha eksitoso. Esei mi ta mira mi dilanti den Greentown: barku krusero ku ta di bishita pa un dia, yen di hende ku ta baha pa hasi kompra, kome algu i bai bishitá un show fantástiko anochi.'

11 'Di un ekonomia unilateral ku ta lèn fuertemente riba e refineria, nos ta pasa pa un ekonomia diverso ku un

kantidat di sektor,' Rusticus ta añadí, i e ta nombra: 'Entretenimentu, aktividat marítimo, peska, konstrukshon i reparashon di boto. Tur esaki nos no tin aktualmente òf masha poko.' Segun Casimiri, Greentown ta trese bèk sektor ku a dispersé. Basta tempu pasá, Kòrsou tabata konosí pa su palu duru. Esei a dispersé, pasobra e hòmbnan di fishi ei tur a bai traha na e refinaria. I un historia paresido por konta di sektor di peska.'

12 Greentown lo bira neutral na energia, e dos hòmbnan ta trese dilanti. 'Mester limpia loke ta polushoná, i nos ta generá nos mes energia, ku panel solar, energia di bientu i tur otro forma di energia alternativo.'

13 Sinembargo, Greentown tin un problema grandi: kon ta logra haña gobièrnu na su banda. 'E invershonnan

nesesario no ta problema,' segun Casimiri. 'Pero sosten di gobièrnu ta indispensabel. Ta nan mester bisa: Nos ta pone un fin na e refinaria, at'aki e tereno, realisá boso plannan. Mi konosé Kòrsou bon, i p'esei mi sa ku nos mester mester tene desaroyo di Greentown den nos mes man. Ta trata di suma di plaka masha altu, i esei ta nifiká ku korupshon ta kla pará. Esei nos mester evitá. Ta nesessario optené lus bèrdè di gobièrnu. Simplemente, nan no por otro! Menshoná numan: Greentown ta pone un fin na polushon, e ta pèrkurá pa krea hopi kupo di trabou – loke ta pone kriminalidat baha atrobe – i lo e ta un estímulo enorme pa nos isla i region. Mi ta sigur ku e ta logra. E zonidonan di lòbi pa mantené refinaria ta bira mas i mas suak. I nos zonidonan ta bira mas i mas fuerte.'

Tradusí i adaptá for di Trouw.nl, de Verdieping, Nico de Fijter, òktober 2013

Teksto 2 Mantenshon di patrimonio kultural

1 Willemstad ta riba lista di Patrimonio Mundial di Unesco for di aña 1997 pa motibu di su gran balor kultural históriko, ku ta úniko pa e área karibense i pa mundu. Gerda Gehlen ta historiador di arte i eksperto kultural históriko. Tur hende ku tin interes pa monumento di siudat por sigui e kaminata ku señora Gehlen ta organisá semanalmente. Durante e kaminata, Gehlen ta mustra ku masha orguyo kon e kombinashon di edifisio di e diferente periodonan den Punda a sòru ku e siudat ta asina úniko. 'Fachada, kolòm, bog, porton, kada detaye tin su propio historia. Durante e kaminata, yu di Kòrsou hopi biaha ta mira sierto kos pa promé bes. Mayoría di hende no ta hisa kara na laira i no ta mira e fachadanan presioso.'

2 Señora Gehlen ta masha preocupá pa futuro di Punda i, bon mirá, tambe pa futuro di tur e monumentonan di Kòrsou. Gran parti di e struktura urbano i di e arkitektura original ainda ta presente, pero pa kuantu tempu mas? Antes e murayanan na Fòrti tabata wanta enemigu afó, pero e enemigu di e tempu ei tabata otro for di e enemigu di awor. Awendia e enemigu di mas grandi ta e desinteres den e patrimonio konstruí di Kòrsou i e futuro di sentro di siudat.

3 'Si pueblo tabata interesá di bèrdat, polítika tambe lo a mustra mas interes,' Gehlen ta bisa. E ta bati alarma na interes di mantenshon di e patrimonio di konstrukshon úniko di Kòrsou ku ta di balor inkalkulabel pa e isla for di punto di bista históriko, kultural i ekonómiko. Riba tereno di kultura i historia, Willemstad ta distinguí su mes den region. Playa bunita tur isla karibense tin, pero e influencia

kultural ku a kontribuí na desaroyo di Willemstad ta otro for di e siudatnan karibense ku base spañó, franses òf ingles. Esaki ta hasi ku Willemstad, ku su struktura arkitektóniko urbano asina outéntiko, ta sobresalí den region. Ku esaki, Kòrsou por saka benefisio.

4 'Alarma ta zona, pero ningun hende no ta tend'é. Hopi edifisio ta serka di basha abou, pasobra e doñonan no ta tuma akshon pa drecha òf bendenan edifisionan. Monumento ku tin biaha e antepasadonan a traha ku masha doló i difikultat ta dekaí den ruina desolá pa motibu di desinteres di e desendientenan. Edifisio ku a kai den dekadensia ta okashoná situashon peligroso, pasobra de bes en kuando e edifisio ta basha abou diripiente, te ainda, afortunadamente, sin desgrasia serio. Doño 'no ta aparesé' i gobièrnu mester karga ku limpieza di e ruina i fortifiká e edifisio pa evitá ku e ta sigui basha abou. E edifisionan dekaí ta duna sentro di siudat un bista tristu. Esaki no ta atraé ningun hende.' Pueblo i tambe bishitante di e isla ta gusta bishitá region ku edifisio bunita restourá i, preferiblemente, den bisindario di fasilidat rekreativo manera museo, restorant òf tienda.

5 'No tin suficiente atenshon di gobièrnu pa mantenshon di monumento,' Gehlen ta kontinuá. Den liña general, gobièrnu ta responsabel pa desaroyo i

ehekushon di maneho di monumento. Gobièrnu tin e deber pa mantené lei ku tin riba tereno di kuido di monumento. E tarea akí ta kai bou di ministerio di Tráfiko, Transporte i Planifikashon Urbano. Sinembargo, for di algun tempu kaba, gobièrnu no ta logra kumpli ku su deber.

6 No muchu tempu pasá, tabatin mas atenshon di gobièrnu, i na 1990, Bestuurscollege di e tempu ei a instalá un Plan di Monumento pa konservashon di, entre otro, e patrimonio konstruí di Kòrsou. E maneho a haña su base hurídiko ku stipulashon di *Monumenteneilandsverordening Curaçao (A.B. 1990 no. 5)*. Den e ordenansa akí, tin un ponensia inkorporá di derechi i deber pa e doñonan di monumento protehá. Nan tin derechi riba subsidio i e deber pa mantené e monumento den bon estado. Si doño di monumento no kumpli ku e deber akí, gobièrnu por laga hasi e trabou riba gastu di e doñonan, basá riba e Lei di Monumento. Gehlen: 'Pero pa falta di personal na Servisio di Planifikashon Urbano i pa falta di ekspertisio nesesario, aktualmente no tin kòntrol di gobièrnu riba kumplimentu di e deber di mantenshon akí.'

7 Konseho di Monumento, un órganu di konseho independiente ku ta konsehá gobièrnu tokante asunto ku tin di aber ku kuido di monumento, ta apoyá vishon di Gehlen. E órganu akí a mustra gobièrnu repetidamente riba e situashon preokupante ku a surgi pa

motibu ku e instansianan enkargá ku ehekushon i mantenshon di maneho di monumento ta karesé totalmente di konosementu. Den e konseho akí, e miembronan ta disponé di ekspertisio ku ta di importansia pa kuido di monumento. E miembronan ta, entre otro, arkitekto, arkeólogo, historiadó, antropólogo, hurista, ekonomista i geógrafo. Na 2012, e konseho – huntu ku e 'grupo di interes' di sentro di siudat di mas importante – a kompilá e '*Erfgoednota 2012*' i a entreg'é na minister di Tráfiko, Transporte i Planifikashon Urbano. Lamentablemente, minister no a reakshoná riba e nota di patrimonio akí ainda.

8 Afortunadamente, semper tin hende interesá pa kumpra un monumento pa restour'é. E último añanan akí, tabatin bastante inisiativa partikular ku a yuda restourá parti di siudat. Gehlen ta añañá un remarke personal sí: 'Tin algun fayó kaba den Punda, manera e edifisio den Breedestraat konosí komo edifisio di KNSM. A konstruí e edifisio akí na 1941, i e ta un ehèmpel importante di arkitektura di Kòrsou di siglo 20. Na e fachada dilanti, ku e entrada monumental, a pega awor un toren di left nobo, ku no ta kuadra ètòl, na mi opinion.' Bon ehèmpel ta Kurá Hulanda, Skalo i Pietermaai i bisindario. Pero e bunita partinan restourá akí di siudat no ta resaltá, pasobra bo no por keda sin mira e edifisionan dekaí.

9 Gehlen ta haña tambe ku mester bini mas promoshon di patrimonio di Kòrsou. E ta puntra su mes dikun no ta probéchá di e honor ku Willemstad ta riba lista di Patrimonio Mundial di Unesco. Segun e, esaki por na diferente manera. E ta boga pa hasi muchu mas esfuerso pa konsientisá habitante i bishitante di e státus partikular di nos sentro di siudat. Mitar di e edifisionan di sentro di siudat ta apuntá komo monumento protehá. Lo por hasi e monumentonan protehá rekono-

sibel, poniendo bòrchi ku historia di e edifisio i di e habitantenan riba e fachada. Esaki a tuma lugá kaba na un par di e edifisionan den Kurá Hulanda i na algun edifisio di Fundashon Kuido di Monumento. 'Kada edifisio tin su propio historia. Esei hende ta haña agradabel pa lesa,' segun e historiadó di arte. 'Na aeropuerto lo mester tin un bòrchi masha grandi kologá den sala di yegada ku *Bonbiní na Willemstad, un siudat di Patrimonio Mundial di Unesco for di 1997, òf algu semehante.*'

10 Ademas, mester duna muchu mas edukashon tokante patrimonio na skol, segun Gehlen. 'Konosementu di kultura propio ta parti esensial di formashon. Hóben mester siña di ta orguyoso di nan isla i di loke nan antepasadonan a realisá,' e ta bisa. Por ehèmpel, basta aña kaba, Gehlen ta duna un kurso di Edukashon den Patrimonio na University of Curaçao, huntu ku algun otro eksperto. Persona interesá i prinsipalmente hende ku un historial profeshonal riba tereno di konstrukshon a sigui su kolezjanan, pero Gehlen lo tabatin gana di mira hopi estudiante hóben di UoC partisipá na e kurso akí. 'Konosementu di patrimonio lo mester tabata un materia di eskoho pa tur estudio na universidat.'

11 'Punda no ta un museo di airu liber, sino un barío den kua semper desaroyo nobo tabata i ta posibel. Sin-

embargo, den e desaroyonan akí, mester tene kuenta ku e konstrukshon eksistente. Bieu i nobo por forma un totalidat harmonioso,' segun Gehlen. E hanchinan chikitu lo mester tabata un atrakshon pa eksperensia Punda di ántes, pero, lamentablemente, hopi hanchi ta sushi i inatraktivo i no ta invitá pa un kaminata. Mester restourá e monumentonan protehá, i drecha hopi otro edifisio i e espasionan públiko den sentro di siudat. A traha duru riba konservashon di monumento, tin basta logro, pero e meta pa yega na un sentro di siudat atraktivo pa tantu poblashon lokal komo turista no ta alkansá ainda.

12 Gehlen ta terminá ku referensia na e hendenan ku a yuda konstruí Punda. 'Punda ta patrimonio di tur gremio di poblashon, pasobra diferente generashon a kontribuí di un òf otro manera na su realisashon, manera dunadó di enkargo, diseñadó, karpinté i mèsla. Nos mester ta orguyoso di esaki. Mi ta spera ku nos tur huntu por sòru pa e parti históriko akí di nos isla keda konservá pa e generashonnan despues di nos.'

Pa informashon tokante kaminata di siudat bou di guia di eksperto, wak: www.otrobandapundatours.com

Judice Ledebouer, Ñapa, Amigoe, mart 2014, tradusí i adaptá

Examen HAVO 2015

tijdvak 1
vrijdag 08 mei
07.30 - 10.30 uur

Papiamentu

Bij dit examen hoort een bijlage en een uitwerkbijlage.

Noteer alle antwoorden op de uitwerkbijlage.

Dit examen bestaat uit een tekst met 18 vragen en een tekst met een samenvattingsopdracht.
Voor dit examen zijn maximaal 49 punten te behalen.
Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Geef niet meer antwoorden (zinnen, redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld één zin wordt gevraagd en je antwoordt met meer dan één zin, dan wordt alleen de eerste zin in de beoordeling meegeteld.

Teksto 1 Greentown, siudat di futuro

- 1p 1 Lesa e introdukshon di e teksto. (*Refineria ... trabou.*)
Kua di e ponensianan tokante e parti akí ta mihó?
E parti akí
- A ta duna un resúmen adelantá di kontenido di e teksto.
 - B ta ilustrá e motibu ku a kondusí na skirbimentu di e teksto.
 - C ta indiká e problemátika ku ta forma núkleo di e teksto.
 - D ta kontené un anékdota ku ta introdusí tópiko di e teksto.
- 1p 2 Tin un relashon entre alinia 2 i alinia 3.
Di ki tipo di relashon ta trata akí?
- A Alinia 3 ta forma un kontraste ku alinia 2.
 - B Alinia 3 ta forma un resúmen di alinia 2.
 - C Alinia 3 ta un profundisashon di alinia 2.
 - D Alinia 3 ta un resultado di alinia 2.

Núkleo di e teksto akí ta konsistí di e siguiente partinan:

Parti 1: alinia 2 i 3

Parti 2: alinia 4 i 5

Parti 3: alinia 6 te ku 8

Parti 4: alinia 9 te ku 12

Aki ta sigui algun suptítulo:

bentaha – dualismo – efekto positivo – retrospektiva – splikashon – vishon

- 1p 3 Kua di e suptítulonnan menshoná ariba ta kuadra mihó ku Parti 2?
- 1p 4 Kua di e suptítulonnan menshoná ariba ta kuadra mihó ku Parti 3?
- 4p 5 Den alinia 4, Casimiri ta bisa: *'E refineria a trese hopi kos bon pa nos isla.'*
Riba kua argumentonan e ta basa esaki?
Usa un máksimo di 25 palabra pa bo kontesta.
- 1p 6 Den alinia 5 ta hasi menshon di e temporada ku a bini kambio den Casimiri su pensamentu.
Sita e promé dos i e último dos palabranan di e frase ku ta indiká esaki.

- 1p 7 Den alinia 5, Rusticus i Casimiri ta ekspresá nan punto di bista: '*E tempu ... pasa.*'
Ki sortu di argumentashon nan ta usa pa sostené e punto di bista akí?
A echo i ehèmpel
B eksperensia propio
C outoridat
D semehansa i komparashon
- 1p 8 Kua kombinashon di konsepto ta tipifiká kontenido di alinia 7 mihó?
A argumento – refutashon
B definishon – akklarashon
C fenómeno – kondishon
D ponensia – argumento
- 1p 9 Den alinia 9, Casimiri ta bisa: '*Pero por limpia tur esei.*'
E outor ta hasi e remarke akí pa
A defendé su punto di bista tokante e problemátika.
B kontradesí su punto di bista tokante e problemátika.
C modifiká su punto di bista tokante e problemátika.
D resumí su punto di bista tokante e problemátika.
- 2p 10 Den alinia 10 i 11 ta hasi diferente proposishon. Aki bou tin un skema.
Indiká pa kada proposishon si e ta korekto òf inkorekto a base di kontenido di alinia 10 i 11. *Marka krus (X) riba e anekso di elaborashon.*

Ta proponé pa stimulá...	
1	- desaroyo di turismo di estadia.
2	- desaroyo di Kòrsou su puntonan fuerte.
3	- desaroyo di industria ku a bai pèrdí.
4	- organisashon di mas evento riba barku krusero.

- 1p 11 Ki aspekto di *Greentown* ta sobresalí den alinia 12?
Usa dos palabra pa bo kontesta.
- 1p 12 Na final di alinia 13, Casimiri ta yega na e konklushon: '*Mi ta sigur ku e ta logra.*'
Riba kiko e ta basa e ponensia akí?
A Bos di defensor pa tene e refinaria habrí ta birando ménos.
B E plaka nesesario pa e proyekto akí ta depositá kaba.
C Echo ta ku gobièrnu simplemente no por bisa nò.
D *Greentown* lo bira doño di e tereno di e refinaria.

- 2p 13 Aki bou ta sigui algun sita for di e teksto.
Les a frasenan kompleto den e teksto i indiká di kada sita si ta trata di un ECHO òf un OPINION. *Marka krus den e skema riba e anekso di elaborashon.*

sita	
1	Nunka esun ... di medioambiente. (alinia 1)
2	Nos alternativa ... unu fantástiko. (alinia 2)
3	Den Di ... kompania akí. (alinia 4)

- 3p 14 Ki sintimentu ta sali for di e palabranan di Rusticus i Casimiri den e teksto?
Skohe tres di e siguiente palabranan:

amargura – angustia – ánimo – avershon – bèrgwensa – dedikashon
– envidia – kompromiso – optimismo – pesimismo – rabia

Fragmento

Lucha di SMOC

'E refinera ta bieu. No tabatin masha invershon pa tene e instalashonnan *up to date*. Refinera tin un pèrmit ambiental, loke ta un adelanto sigur, pasobra Shell no tabatin esaki. Tin tur tipo di manual ku ta splika kiko mester hasi ora algu bai robes. Pero, de echo, esakinan no ta nifiká nada,' segun Peter van Leeuwen, presidente i fundadó di SMOC, fundashon pa un ambiente limpi na Kòrsou, ku ta liderá e protesta di pueblo kontra e polushon di e refinera. 'Nunka e refinera no a haña ningun sanshon pa e echo ku e ta surpasá e normanan. No tin inspeksion, ni kòntrol; Servisio di Medio Ambiente no ta funshoná.'

E luna akí, SMOC ta eksistí 10 aña. Aña pasá, Peter van Leeuwen a haña un kondekorashon pa su esfuerso pa yega na un refinera mas limpi. 'Pero loke ta tristu ta ku, apesar di tantu rapòrt, konosementu, midimentu i atvertensia, nada no a kambia.' Kon por ta posibel ku no tin kambio na e echo ku un refinera ta trese asina tantu polushon pa largu tempu kaba, algu ku tur hende ta na altura di dje? SMOC ta haña ku Hulanda mester tuma medida. 'Hulanda ta na altura di e problema- nan ya pa hopi aña kaba. Pero, tur minister te ku awor ta bisa ku esaki ta kai bou di responsabilidat di Kòrsou. P'esei, awor SMOC mes a akudí na Korte Europeo pa obligá Hulanda pa intervení na Kòrsou. 'No t'asina ku e refinera mester sera,' segun Van Leeuwen. 'Tin un pèrmit ambiental, tin regla i instrukshon. Mester sòru ku ta kumpli ku esakinan. Esaki lo mehorá bida di un gran kantidat di hende den e parti akí di reino.'

For di: Handen af van de Isla, Nico de Fijter, Trouw.nl, sèptèmber 2013

- 3p 15 Mensioná e punto di diferensia entre e ideanan di e grupo *Greentown* (di e teksto prinsipal) i esun di e grupo *SMOC* (di e fragmento akí), pa loke ta trata futuro di refinera.

Kompletá e siguiente frase ku un máksimo di 20 palabra:

Grupo *SMOC* pero grupo *Greentown*

- 4p 16 Aki ta sigui algun ponensia.
Indiká riba e anekso di elaborashon tras di kada ponensia si e ta kuadra ku e teksto iòf ku e fragmento, òf ku ningun. *Marka krus tur kaminda ku mester.*

ponensia	
1	A tuma kontakto ku instansia internashonal.
2	Ke bende e refinera ku instansia internashonal.
3	Ta dirigí lucha kontra e refinera.
4	Ta duna un resúmen di historia di e refinera.

- 1p 17 Kiko ta pensamentu prinsipal di e teksto *Greentown*?
- A E proyekto *Greentown* lo trese diversifikashon di ekonomia.
B E proyekto *Greentown* ta duna un alternativa realístiko pa e refinera.
C Gobièrnu mester tuma un desishon pa futuro di refinera.
D Sosten finansiero di gobièrnu ta indispensabel pa *Greentown*.
- 1p 18 Kon por tipifiká e teksto *Greentown*, basá riba tipo di teksto?
- A E ta un teksto argumentativo ku elemento aktivante.
B E ta un teksto argumentativo ku elemento persuasivo.
C E ta un teksto kontemplativo ku elemento aktivante.
D E ta un teksto kontemplativo ku elemento persuasivo.

Teksto 2 Mantenshon di patrimonio kultural

- 19p 19 Skirbi un resúmen di e teksto *Mantenshon di patrimonio kultural*. E resúmen mester ta na bon papiamentu, ku un struktura lógiko, i e mester ta komprehendibel pa hende ku no konosé e teksto original. *Usa un máksimo di 200 palabra.*

Inkluí e siguiente puntonan den bo resúmen:

- Kiko ta e situashon aktual, ku ta punto di salida di e artíkulo;
- Kua preokupashon e eksperto sitá ta ekspresá;
- Kua ta e faktornan ku e ta basa su preokupashon riba dje;
- Ki rekomendashon e ta hasi i ku ki argumento;
- Ki deseo e ta ekspresá na final.

Correctievoorschrift HAVO

2015

tijdvak 1
vrijdag 08 mei
07.30 - 10.30 uur

Papiamentu

Inzenden scores

Verwerk de scores van alle kandidaten in het bijgeleverde programma Wolf.
Zend de gegevens uiterlijk woensdag 03 juni 2015 elektronisch naar het ETE.

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Een beoordelingsmodel

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 30, 31 en 32 van het Landsbesluit eindexamens vwo-havo-vsbo d.d. 23-06-2008, PB 2008 no 54.

Voor de beoordeling zijn de volgende passages van bovenvermelde artikelen van het Landsbesluit van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examiner. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examiner past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het ETE (Examenbureau).
- 2 De directeur doet de van de examiner ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de gecommitteerde toekomen.
- 3 De gecommitteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het ETE (Examenbureau).
- 4 De examiner en de gecommitteerde stellen in onderling overleg het aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Komen zij daarbij niet tot overeenstemming, dan wordt het aantal scorepunten bepaald op het rekenkundig gemiddelde van het door ieder van hen voorgestelde aantal scorepunten, zo nodig naar boven afgerond.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen van toepassing:

- 1 De examiner vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examiner en door de gecommitteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
 - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
 - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel;

- 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
 - 3.4 indien slechts een voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
 - 3.5 indien meer dan een voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd worden, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
 - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;
 - 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;
 - 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Voor een juist antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal punten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan een antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
 - 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar een keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
 - 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
 - 7 Indien de examinerator of de gecommiteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dit examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij dient de fout of onvolkomenheid wel mede te delen aan het ETE. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen door het ETE rekening gehouden.
 - 8 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
 - 9 Het cijfer voor dit examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor dit examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer. Dit cijfer kan afgelezen worden uit omzettingstabellen die beschikbaar worden gesteld na bepaling van de definitieve cesuur door het ETE.

3 Vakspecifieke regels

Voor het vak Papiamentu HAVO zijn de volgende vakspecifieke regels vastgesteld:

1 Teksten met vragen

- 1.1 Bij de beoordeling van antwoorden op open vragen worden, gelet op de aard van de opgaven, geen punten afgetrokken voor spelfouten. Voor idiomatische en grammaticale oneffenheden geldt hetzelfde, tenzij het antwoord er minder juist of zelfs fout door wordt.
- 1.2 Bij enkele open vragen wordt aangegeven dat de kandidaat zich aan een bepaalde antwoordlengte moet houden. Indien de kandidaat bij een dergelijke vraag een antwoord geeft dat inhoudelijk volledig goed is en dat strikt, dus zonder enige overschrijding, binnen de gegeven antwoordlengte valt, wordt daarvoor een extra deelscore van 1 scorepunt toegekend.

2 Samenvatting

- 2.1 De beoordeling van de samenvatting geschiedt aan de hand van een overzicht van de in de opdracht gevraagde informatie-elementen.
- 2.2 Bij het toekennen van het aantal scorepunten aan de informatie-elementen dient gelet te worden op de inhoud, samenhang en formulering:
 - Inhoud: de informatie-elementen dienen inhoudelijk correct te worden weergegeven.
 - Samenhang: indien de kandidaat een aantoonbaar onjuist verband legt tussen twee informatie-elementen, dienen aan één van beide, afhankelijk van de gemaakte fout, geen punten te worden toegekend.
 - Formulering: de weergave van de informatie-elementen moet begrijpelijk zijn voor een lezer die de uitgangstekst niet kent.
- 2.3 Voor spelfouten worden geen punten afgetrokken. Hetzelfde geldt voor idiomatische en grammaticale oneffenheden, tenzij een inhoudselement er minder juist, minder volledig of zelfs fout door wordt.
- 2.4 Het is de kandidaat toegestaan het genoemde maximumaantal woorden in de samenvattingsopgave met 10% van het aantal toegestane woorden te overschrijden. Indien door de kandidaat het aantal toegestane woorden met meer dan 10% wordt overschreden, worden voor de grotere overschrijding per vijf woorden 2 scorepunten afgetrokken. Zie verder het beoordelingsmodel.

Voor dit centraal schriftelijk examen Papiamentu HAVO eerste tijdvak 2015 kunnen maximaal 49 scorepunten worden behaald. Het examen bestaat uit een tekst met 18 vragen en een tekst met een samenvattingsopdracht.

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Aan het juiste antwoord op een meerkeuzevraag wordt één punt toegekend.
Alle open vragen moeten in het Papiamentu beantwoord zijn.

Teksto 1 Greentown, siudat di futuro

1 C

2 C

3 maximum score 1

retrospektiva

4 maximum score 1

dualismo

5 maximum score 4

Voorbeeld van een correct antwoord:

- Refineria tabata sòru pa trabou, 1
- e tabata sòru pa beka / ku hende por a bai studia afó, 1
- i establesimentu di refineria a kondusí na konstrukshon di bario nobo. 1

- Indien inhoudelijk juist antwoord, niet langer dan 25 woorden 1

6 maximum score 1

Ta te ... su atenshon.

7 A

8 D

9 A

10 maximumscore 2

Ta proponé pa stimulá...	korekto	inkorekto
1		X
2	X	
3	X	
4		X

- Indien 4 kruisjes correct 2
- Indien 3 of 2 correct 1
- Indien 1 of 0 correct 0

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

11 **maximum score 1**

energia neutral / energia bèrdè / energia alternativo

12 **A**

13 **maximum score 2**

sita	ECHO	OPINION
1	X	
2		X
3	X	

- *Indien 3 kruisjes correct*
- *Voor elke fout 1 scorepunt aftrekken.*

2

14 **maximum score 3**

Drie van de volgende vier voor elk 1 punt:

- ánimo
- dedikashon
- kompromiso
- optimismo

15 **máximum score 3**

- *(Grupo SMOC) ke obligá refineria pa kumpli ku e pèrmit ambiental (of andere bewoordingen die erop duiden dat de ze schoner moeten werken)*
- *(pero grupo Greentown) ke kambia e refineria pa un alternativa. / ke sera e refineria.*

1

1

- *Indien inhoudelijk juist antwoord, afgemaakt met niet meer dan 20 woorden*

1

16 **maximum score 4**

ponensia	ta kuadra ku e teksto	ta kuadra ku e fragmento	no ta kuadra ku ningun
1	X	X	
2			X
3		X	
4	X		

- *Per regel (dus 1 of 2 kruisjes) beoordelen. Per correct ingevulde regel 1 punt toekennen, tot een maximum van 4.*

17 **B**

18 **B**

Teksto 2 Mantenshon di patrimonio kultural

19 maximumscore 19

In een goede samenvatting (200 woorden) moeten de volgende informatie-elementen opgenomen zijn. Verdeling van de deelscorepunten over de verschillende elementen is hierbij aangegeven. Het onderstaande is een voorbeelduitwerking. Uitwerkingen in andere bewoordingen met gelijke strekking zijn mogelijk.

(situashon aktual, punto di salida)

max 2p

- Willemstad ta riba lista di Patrimonio Mundial di Unesco 1
- pa motibu di su gran balor kultural históriko. 1

(preokupashon di eksperto sitá)

max 4p

- Gerda Gehlen, historiadó di arte / eksperto kultural históriko, 1
- ta masha preokupá (pa futuro di (e monumentonan di) Punda). 1
- Gran parti di e struktura urbano i di e arkitektura original ainda ta presente 1
- pero pa kuantu tempu mas? 1

(base di su preokupashon)

max 6p

- E ta mira un desinteres di parti di pueblo (i polítika/gobièrnu). / un desinteres den e patrimonio konstruí di Kòrsou. 1
- E doñonan no ta tuma akshon pa drecha nan edifisionan (históriko). 1
- Nan ta kai den dekadensia (ku ta okashoná situashon peligroso i ta duna sentro di siudat un bista tristu). 1
- Gobièrnu ta responsabel pa desaroyo i ehekushon di maneho di monumento. / No tin suficiente atenshon di gobièrnu pa mantenshon di monumento. 1
- Pero pa falta di personal i pa falta di ekspertisio nesesario, 1
- aktualmente no tin kòntrol di gobièrnu riba (kumplimentu di e deber di) mantenshon. 1

(rekomendashon i argumento)

max 5p

- Gehlen ta haña (tambe) ku mester bini mas promoshon di patrimonio di Kòrsou. / Gehlen ta boga pa hasi muchu mas esfuerso pa konsientisá habitante i bishitante di e stáтус partikular di nos sentro di siudat. 1
- Ademas, mester duna muchu mas edukashon tokante patrimonio (na skol), 1
- pasobra, konosementu di kultura propio ta parti esensial di formashon. 1
- Mester restourá e monumentonan protehá, i drecha hopi otro edifisio (i e espasionan públiko den sentro di siudat), 1
- pa yega na un sentro di siudat atraktivo pa tantu poblashon lokal komo turista. 1

(deseo ekspresá)

max 2p

- (Finalmente) Gehlen (ta indiká ku e) ta spera ku nos huntu 1
- por konservá e patrimonio / e parti históriko akí di Kòrsou. 1

Regeling met betrekking tot woordgrensoverschrijding (200 woorden) van de samenvatting

Tel het exacte aantal woorden. Voor de eerste overschrijding met 20 woorden dienen geen scorepunten te worden afgetrokken. Voor elke volgende overschrijding dienen per 5 woorden steeds 2 scorepunten te worden afgetrokken tot een maximum van 20 scorepunten.

De toepassing van de aftrekregeling kan nooit leiden tot een negatieve score bij deze samenvattingsopgave. De minimumscore voor de opdracht is 0.

<i>Schematisch:</i>	<i>t/m 220 woorden:</i>	<i>0 scorepunten aftrek</i>
	<i>221 - 225:</i>	<i>2 scorepunten aftrek</i>
	<i>226 - 230:</i>	<i>4 scorepunten aftrek</i>
	<i>231 - 235:</i>	<i>6 scorepunten aftrek</i>
	<i>236 - 240:</i>	<i>8 scorepunten aftrek</i>
	<i>241 - 245:</i>	<i>10 scorepunten aftrek</i>
	<i>246 - 250:</i>	<i>12 scorepunten aftrek</i>
	<i>251 - 255:</i>	<i>14 scorepunten aftrek</i>
	<i>256 - 260:</i>	<i>16 scorepunten aftrek</i>
	<i>261 - 265:</i>	<i>18 scorepunten aftrek</i>
	<i>266 wrd en meer:</i>	<i>19 scorepunten aftrek</i>